

سورة الاحقاف

عنوان: فصلنامه علمی نسیم کوثر

مدیر مسئول و سردبیر: سید محمد حسینی دره صوفی

ویراستار: سید محمد نقوی

گرافیسیت: سیده زهرا حسینی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۶۰,۰۰۰ تومان

صاحب امتیاز: بنیاد فرهنگی خدماتی امام حسن عسکری (ع)

شماره تماس: ۰۰۹۸۹۳۵۳۹۶۹۷۷۶

سایت فصلنامه: nasimekosar.blog.ir

ایمیل: nasimkosar1399@gmail.com

دفتر مرکزی و محل چاپ: قم

راهنمایی نویسندگان و شیوه نامه نگارش فصلنامه علمی نسیم کوثر

۱. مقاله قبلا در نشریه دیگری به چاپ نرسیده یا همزمان برای سایر مجلات ارسال نشده باشد.
۲. مقاله دارای عنوان، چکیده به زبان فارسی، واژگان کلیدی، مقدمه، متن اصلی، نتیجه گیری، منابع و مآخذ باشد.
۳. مقاله در برنامه word و باقلم IR lotus و اندازه ۱۴ نازک بوده و عنوان مقاله با قلم B Titr و اندازه ۱۴ تایپ شود.
۴. حجم هر مقاله حداقل ۱۲ و حداکثر ۲۲ صفحه باشد.
۵. کلمات کلیدی بین ۴-۷ کلمه و بصورت فارسی باشد.
۶. چکیده فارسی، از ۱۵۰ تا ۲۰۰ کلمه باشد.
۷. معادل انگلیسی اصطلاحات و مفاهیم علمی رایج، پانویس شود.
۸. ارجاع به منابع درون متنی باشد. داخل پرانتز، نام خانوادگی، سال انتشار و شماره صفحات ذکر شود. مثال (حاجی ده آبادی، ۱۳۹۶، ۱۰۰).
۹. فهرست منابع و مآخذ، به ترتیب الفبای نام خانوادگی نویسندگان، باشد (الف) کتابها: نام خانوادگی نویسنده، نام نویسنده، سال انتشار، عنوان کتاب، (بصورت توپر)، نام خانوادگی مترجم یا مصحح، نام مترجم یا مصحح، شماره جلد، محل انتشار و ناشر. مثال: هارت، هربت، ۱۳۹۰، مفهوم قانون، راسخ، محمد، تهران، نشر نی.
- ب) مقالات: نام خانوادگی، نام، سال انتشار، عنوان مقاله، (بصورت توپر)، نام مجله، شماره مجله و شماره صفحات اول و آخر مقاله. مثال: رضایی، محسن، ۱۳۸۵، روش تجربی، فرهنگ مدیریتی، سال چهارم، شماره دوازدهم، ۱۷۲-۱۸۹.
۱۰. در زیر عنوان مقاله اسم نویسنده یا نویسندگان و در قسمت پاورقی ایمیل و سمت پژوهشگر و همچنین مشخص نمودن نویسنده مسئول. (به عنوان مثال حسینی، سید محمد، دانشجوی دکتری فقه و حقوق قضایی، جامعه المصطفی العالمیه، قم).
۱۱. مقالات بیانگر آرا و نظرات نویسندگان است و فصلنامه نسیم کوثر مسئولیتی در قبال محتوا و نویسنده آن ندارد.

اعضای هیأت تحریریه:

۱. سید محمد حسینی دره صوفی، دانشجوی دکتری فقه و حقوق قضایی،
نخبه و پژوهشگر برتر در دانشگاه بین المللی المصطفی. قم
۲. دکتر سید رضی قادری، دکتری فلسفه اخلاق از دانشگاه باقر العلوم،
سطح چهار فقه و اصول حوزه، استاد سطوح عالی حوزه. قم
۳. محمدعلی علیدادی، دانشجوی دکتری فقه و حقوق قضایی، جامعه
المصطفی العالمیه. قم
۴. سید مهدی نقوی، ارشد رشته ادیان ابراهیمی، قم جامعه المصطفی
۵. داود عطایی، ارشد فقه و حقوق قضایی، جامعه المصطفی العالمیه، قم

فهرست مطالب

۷	قرآن پژوهشی حد محاربه با تأکید بر سیاست جنایی اسلام
۲۱	تأثیرپذیری اخلاقی انسان از عوامل اخلاقی و رفتاری از دیدگاه قرآن و روایات
۴۱	علویون سوریه، مذهب منحرف یا شیعیان صوفی مسلک
۵۵	فاعلیت الهی در اندیشه امام خمینی
۸۳	فاطمه زهرا سلام الله علیها بهترین الگو برای سبک زندگی
۱۰۵	تعارض بیش از دو دلیل در صورت بروز تخصیص اکثر در لفظ عام از منظر امام خمینی و آقا ضیاء عراقی
۱۲۵	نقش سیاسی امام حسن عسکری علیه السلام در مشروعیت زدایی خلافت بنی عباس
۱۴۷	اعراض از کرامت انسانی در اندیشه اسلام و اسناد بین المللی حقوق بشر
۱۷۳	مهلت پرداخت دیه قتل از دیدگاه فقه امامیه
۱۹۱	مقایسه و بررسی اشتراط بلوغ در عقد از نظر مقدس اردبیلی و محقق خوئی

فصلنامه علم
سال چهارم، تابستان ۱۴۰۳، شماره ۱۳

مهلت پرداخت دیه قتل از دیدگاه فقه امامیه

داود عطایی^۱

چکیده

قتل همواره یکی از خطرناک و منفورترین جرائم، در قانون مجازات و جوامع بشری بوده، بویژه از نوع عمد، با توجه به گونه‌های مختلف قتل، در قتل عمد اصل اولی قصاص است، اما جای که قصاص ندارد مثل اینکه قاتل پدر باشد یا قصاص ممکن نیست چنانچه جانی در دسترس نباشد و یا اولیاء دم راضی به دیه شود، مجازات قتل عمد، تبدیل به دیه می‌شود، این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی، موضوع را تحت بررسی قرار داده و بیان می‌کند که در مهلت پرداخت دیه‌ای قتل عمد و خطاء محض، چندان اختلاف دیده نمی‌شود، علی‌رغم وجود روایت، فقها نیز اتفاق نظر دارد مبنی بر اینکه مهلت پرداخت دیه، یک سال در قتل عمد و سه سال در قتل خطاء محض، بیان شده. اما در خصوص قتل شبه‌عمد، فقها اختلاف نظر دارد و بطور کلی چهار نظریه مطرح شده، مقاله‌ای پیش‌رو نظریه‌هایی مطرح شده را همراه با دلایل آن‌ها مورد بررسی قرار داده و طبق اصول و قواعد به نقد سه نظریه‌ای، یکسال، دو سال و تفصیل بین موسر و معسر پرداخته و در اخیر نظریه‌ای سه سال را تقویت می‌کند، همچنین مقاله پیش‌نهاد می‌کند ماده 488 قانون مجازات اسلامی که بیانگر نظریه دو سال است، اصلاح شود.

کلید واژه‌ها: قتل عمد، شبه‌عمد، خطاء، مهلت پرداخت دیه

۱. دانشجویی ارشد، فقه و حقوق قضایی، جامعه المصطفی‌العالمیه، قم، ایران، رایانامه:

۱. مقدمه

در فقه و قانون مجازات اسلامی برای قتل عمد، قصاص و برای قتل شبه عمد و خطاء دیه تعیین شده، ولی گاهی در قتل عمد بنا بر دلایلی قصاص جریان پیدا نمی‌کند مثل اینکه قاتل پدر باشد و یا اولیاء دم به اخذ دیه رضایت دهند در چنین موارد قصاص تبدیل به دیه می‌شود با فرض ثبوت دیه، آیا پرداخت دیه فوری است یا جانی مهلت برای تأدیه آن دارد؟ در مقاله پیش رو، روشن خواهد شد که جمهور فقهای امامیه با توجه به دلایل موجود در مسأله با تفکیک میان انواع قتل برای پرداخت هریک از آن‌ها مدت زمان خاص را تعیین نموده‌اند به این تفصیل که در قتل عمد یک سال و در قتل شبه عمد دو سال و در قتل خطاء سه سال، جانی مهلت برای پرداخت دیه را دارد.

قانون مجازات مصوب سال 92 همانند قانون مجازات سابق از نظر جمهور فقا تبعیت کرده و مهلت پرداخت دیه را در قتل عمد، شبه عمد و خطاء، یک سال، دو سال و سه سال به ترتیب مقرر نموده است، برخلاف نظر اکثر فقها در خصوص مهلت پرداخت دیه قتل شبه عمد، اقوال دیگری نیز در مسأله وجود دارد مبنی بر لزوم پرداخت آن در ظرف یک سال، سه سال و تفصیل بین موسر و معسر، در این مقاله نظریه فقها را مطرح کرده و دلایل هریک بررسی خواهد شد، و در نتیجه نظریه‌ی که دلایل آن از استحکام بیشتر برخوردار است برگزیده خواهد شد.

۲. اقسام قتل

قتل با توجه به قصد و نیت فاعل به سه قسم تقسیم می‌شود - 1 قتل عمد: قتل عمد عبارت است از جنایتی که فاعل هم قصد فعل را دارد و هم قصد نتیجه فعل، مثل این که کسی تیری را رها می‌کند، هدف تیرش انسان است (قصد فعل) و قصد کشتن او را هم دارد (نتیجه فعل) و هر دو محقق می‌شود، هم تیر به انسان می‌خورد و هم نتیجه‌ی قصدش محقق شده و شخص مقصود کشته می‌شود، این نوع عمل به اتفاق فقها قتل عمد است و یا قصد نتیجه را ندارد اما فعلی را که انجام می‌دهد معمولاً

کشنده است، مثل اینکه آقای «الف» سر «ب» را بین آب فرو می برد و به مدت ننگه می دارد که عادتاً می میرد. (لنکرانی، 1418، باب قصاص، 18)

2- قتل شبه عمد: قتل است که فاعل قصد فعل را دارد ولی قصد نتیجه فعل را ندارد و ابزار قتل هم نوعاً کشنده نیست مثل اینکه پدر برای تربیت فرزند خود با چوب دستی کتک می زند و اتفاقاً فرزند می میرد.

3- قتل خطاء محض: عبارت است از قتل که فاعل نه قصد ایراد فعل به مجنی علیه را دارد و نه قصد قتل را، مخالف قتل عند فاعل نه قصد فعل دارد و نه قصد نتیجه فعل را، مثل این که کسی بقصد شکار حیوان، تیری را پرتاب می کند و اتفاقاً به انسانی می خورد و به قتل می رسد که فاعل نه قصد زدن به انسانی را داشت و نه قصد کشتن او را. (ابن براج، 1406، ج 2 ص 456)

۳. مهلت پرداخت دیه

۱-۳. مهلت پرداخت در قتل عمد

در قتل عمد اصل اولی براین است که جانی باید قصاص شود اما اگر جانی و اولیاء دم راضی شود بر دیه و یا قصاص تعیین نشده باشد مثل قتل پسر توسط پدر و یا قصاص ممکن نباشد مثل اینکه قاتل فوت کرده باشد و یا فرار کرده و یا از دسترس خارج شده باشد، در این فروض دیه ثابت می شود.

دیه در قتل عمد باید به مدت یکسال قمری پرداخت شود و تأخیر آن از مدت مذکور بدون رضایت اولیاء دم جایز نیست و همچنین اولیاء دم حق ندارد قبل از اتمام یکسال قمری جانی را مجبور کند به پرداخت دیه.

در اینکه مهلت پرداخت دیه یک سال قمری است، مشهور فقهای امامیه بر آن متفق است و ابن زهره ادعایی اجماع کرده (ابن زهره، 412) علاوه بر آن صحیحی ابی ولاد (عاملی، 1409، ج 20، ص 205) از امام علی (ع) که فرمود دیه قتل خطاء در سه سال و دیه قتل عمد به مدت یکسال پرداخت شود. روایت بطور صریح مدت مذکور را بیان کرده است.

در خصوص اینکه ابتدایی مهلت پرداخت دیه آیا بعد از وقوع جنایت است یا

بعد از اثبات دیه، مشهور فقها معتقدند که از حین ثبوت دیه است، در صورت که محل اجرای قصاص بوده ولی بخاطر مصالحه راضی به پرداخت دیه شده (سبزواری، 1413، ج 29، ص 78) و در مورد که محل اجرای قصاص نبوده مثل قتل پدر و پسر، شروع مهلت دیه، یک سال از زمان تحقق جنایت است. (لنکرانی، 1418، باب قصاص، 23)

اگر جانی و ولی دم اختلاف داشته باشد در مبدأ مهلت پرداخت دیه مثلاً ولی دم بگوید اول ماه رمضان بود و جانی ادعا کند اول ماه شوال بود در این صورت ادعای جانی پذیرفته می‌شود زیرا مسأله مشکوک است و شک در اصل تکلیف مجرای اصل برائت است و همچنین اگر اختلاف در آخر مهلت پرداخت دیه داشته باشد قول آن کسی مقدم است که اعای اقل را داشته باشد زیرا مطابق اصل برائت است. (سبزواری، 1413، ج 29، ص 78)

۲-۳. مهلت پرداخت دیه در خطاء محض

در قتل خطاء محض نیز شک نیست که مهلت پرداخت دیه سه سال قمری است، دلیل آن اجماع، (حلی، 1407، ج 5، ص 246) و تصریح صحیحه ابی ولاد (عاملی، 1409، ج 20، ص 205) است که امام فرمود دیه قتل خطاء در سه سال پرداخت شود، بنابر این در اصل مدت مهلت پرداخت شک نیست اما در نحوه پرداخت دیه اینکه آیا جانی می‌تواند تمام دیه را در آخر سه سال قمری تأدیه کند یا باید در هر سال ثلث دیه را به اولیاء دم پرداخت کند، از دلیل اجماع نمی‌شود چیزی را استنباط کرد زیرا اجماع دلیل لبی است و باید به قدر متیقن عمل کرد ولی در مسأله قدر متیقن وجود ندارد.

اما ظاهر قول امام در صحیحه ابی ولاد اینکه دیه در سه سال پرداخت شود، نمی‌شود تقسیم را فهمید بطوری که در هر سال ثلث دیه را تأدیه کند، بلکه ظاهر قول امام جواز تأخیر تمام دیه تا سه سال است و اولیاء دم حق ندارد قبل از اتمام سه سال حتی مقداری از دیه را از عاقله جانی مطالبه کند، (لنکرانی، 1418، باب دیات، 35) علاوه بر آن شارع خواسته در تمام موارد قتل خطاء سخت گیری نکند اعم از

اصناف دیه، اوصاف اصناف دیه و مهلت پرداخت دیه، که تحقق تخفیف، در عدم تأدیه قبل از سه سال، کامل تر بنظر می‌رسد.

علاوه بر آن تقسیم دیه بر سه سال خلاف اصل است زیرا اصل این است که ذمه عاقله در پرداخت ثلث دیه در هر سال فارغ است اما پرداخت تمام دیه در اتمام سه سال دلیل دارد و مجرای اصل نیست.

همچنین ظاهر قول امام در روایت ابی ولاد مبنی بر اینکه دیه قتل خطاء در سه سال تأدیه می‌شود فرق نیست بین اینکه دیه کامل باشد مثل اینکه مقتول مرد مسلمان آزاد باشد و یا دیه غیر کامل باشد مثل اینکه مقتول زن مسلمان، یا کافر ذمی و یا جنین باشد و همچنین فرق نیست بین اینکه دیه نفس باشد و یا دیه اطراف باشد زیرا بر تمام موارد فوق اسم دیه خطائی صدق می‌کند و مشمول روایت است. (لنکرانی، 1418، باب دیات، 36)

۳-۳. مهلت پرداخت دیه در قتل شبه عمد

مهلت پرداخت دیه در قتل شبه عمد شدیداً مورد اختلاف فقها بوده و بنظر می‌رسد سرچشمه‌ی اختلاف فقهای امامیه بدلیل عدم روایت صریح در مسأله است و علی‌رغم اینکه مسأله با این اهمیت و محل ابتلاء، نمی‌تواند خالی از حکم باشد، بیشتر و قریب به اتفاق فقها بر مبنی دلیل ظاهری که بنظرش موجه بوده ابراز نظر نموده با بررسی کتب فقها بنظر می‌رسد در مسأله چهار قول وجود دارد با طرح اقوال و بررسی دلیل آن‌ها روشن خواهد شد که کدام قول از قوت بیشتری برخوردار است.

۳-۴. لزوم تأیه در مدت یک سال

مرحوم شیخ طوسی در کتاب خلاف ذیل مسأله پنجم می‌نویسد؛ دیه عمد شبه خطاء، از مال جانی در مدت یکسال تأدیه شود و شافعی گفته.... دیه عمد شبه خطاء مثل دیه قتل خطاء در ظرف سه سال تأدیه شود و پرداخت آن به عهده عاقله است. مرحوم شیخ طوسی بعد از طرح اقوال ابوحنیفه و مالک و ابن شبرمه، می‌نویسد دلیل ما اجماع فقها و روایات فرقه امامیه است. (طوسی، 1407، ج 5، ص 221)

نگارنده تا مقدار توان به بررسی کتب فقها، هیچ فقیه را موافق با این نظریه شیخ

طوسی ندیدم و شاید بتوان ادعا کرد این نظریه در بین فقهای امامیه منحصر به شیخ طوسی آن هم در کتاب الخلاف است.

۳-۵. لزوم پراخت دیه در مدت دو سال

پرداخت دیه در مدت دو سال، نظریه معروف و مشهور بین فقها است با بررسی کتب فقها دیده می‌شود که اکثر فقها به متابعت از شیخ مفید این نظریه را اختیار کرده است، در اینجا فقط نظریه و اقوال فقها مطرح شده و به بررسی دلایل آن‌ها بعداً پرداخته خواهد شد.

شیخ مفید در کتاب المقنعه بعد از بررسی اصناف دیه قتل عمد شبهه خطاء می‌نویسد؛ دیه شبهه خطاء در دو سال پرداخت می‌شود، و در این قسم از قتل قصاص وجود ندارد بلکه قصاص فقط در صورت عمد است. (مفید، 1413، ج 2، ص 736)

امام خمینی در تحریر الوسیله، حکم به احتیاط کرده و گفته است؛ احتیاط برای جانی این است که دیه شبهه عمد را در ظرف دو سال تأدیه کند و بیشتر از آن بتأخیر نیندازد ولی در ذیل آن نوشته است بعید نیست بگوئیم اینکه این قسم دیه در مدت دو سال پرداخت شود، بنظر می‌رسد مرحوم امام مایل به انتخاب این نظریه بوده. (خمینی، ج 2، ص 557)

مرحوم سبزواری در مذهب الاحکام می‌نویسد؛ دیه شبهه عمد بعهد خودجانی بوده و باید در مدت دو سال تأدیه شود. بر این ادعای خود دوتا دلیل بیان کرده است یکی اجماع و دیگر اینکه مدت دو سال وسط بین عمد محض و خطاء محض است و چون قتل شبهه عمد از عمد محض خفیف تر و از خطاء محض شدید تر است، پس وسط بین آن دو چنین اقتضا می‌کند که دیه باید در مدت دو سال پرداخت شود.

بعد می‌نویسد، علی‌رغم وجود روایت ابی‌ولاد، ممکن است روایت، به یکی از دو طریق توجیه شود؛ یا باید حمل کرد بر اشراف در دخول سه سال و یا بگوئیم منظور روایت ترغیب و تشویق اولیاء مجنی علیه بر مهلت دادن جانی تا سه سال است بعد

ایشان رجوع به اصل برائت از سه سال را منتفی می‌داند بدلیل وجود اجماع، یعنی با وجود دلیل نوبت به اصل نمی‌رسد چون اصل در جای معتبر است که دلیلی دیگر نباشد. (سبزواری، ج 29، ص 83)

ابن زهره در غنیه می‌نویسد؛ دیه قتل شبه عمد در دو سال پرداخت می‌شود و در این مسأله بین فقهای امامیه اختلاف وجود ندارد، معلوم می‌شود ابن زهره لزوم تأدیه دوسال را بر مبنای اجماع استوار کرده است. (ابن زهره، 1406، 412)

علامه حلی در کتاب قواعد الاحکام نیز بر مبنی مشهور مشی کرده و پرداخت دیه را در قتل شبه عمد در مدت دوسال لازم دانسته و چنین می‌نویسد؛ دیه شبه عمد مثل دیه عمد است مگر با یک تفاوت که عبارت است از غلظت و تشدید دیه عمد نسبت به دیه شبه عمد، که در نتیجه دیه شبه عمد نسبت به دیه عمد از دو جهت خفیف است یکی در سن شتر و دیگر در زمان پرداخت، که دیه عمد در یک سال و دیه شبه عمد در دوسال پرداخت می‌شود. (حلی، علامه، 1413، ج 3، ص 667)

باتوجه به عبارت علامه حلی روشن می‌شود که ایشان همان وجود مقتضی را مستمسک قرار داده، یعنی دیه عمد و شبهه عمد مثل اوصاف شتر که در شبهه عمد خفیف تر است در مهلت پرداخت دیه نیز چنین مقتضی وجود دارد که اصل قتل شبهه عمد وسط بین عمد و خطاء است پس باید مهلت پرداخت دیه نیز وسط بین عمد و خطاء باشد که عبارت است از دوسال.

صاحب جواهر از جمله فقهای است که در این مسأله نسبتاً بحث مفصل داشته و در آخر نتیجه‌ی را که حاصل کرده عبارت است از لزوم پرداخت دیه در ظرف دو سال، ایشان بعد از نقل قول شیخ مفید مبنی بر اینکه پرداخت دیه شبهه عمد در دوسال بدلیل تخفیف آن نسبت به دیه قتل عمد از جهت سن شتران و مهلت پرداخت دیه است، می‌نویسد این قول متین است. چنانچه این نظریه حکایت شده از مبسوط، مراسم، غنیه، سرائر، تقی و بسیاری از فقهای دیگر، بلکه بسیاری از فقها این نظریه را نسبت به مشهور داده است و بالاتر از آن شیخ طوسی در کتاب مبسوط بر این نظریه ادعای اجماع کرده است و در این مسأله ابن زهره در کتاب غنیه خلاف را منتفی دانسته است.

صاحب جواهر بر تأیید قول مشهور وجود مقتضی دوسال را بین عمد محض و خطاء محض به یدک کشیده و گفته تأدیه آن در دوسال مناسب است بدلیل خفیف تر از عمد محض و شدید تر از خطاء محض است.

در ادامه می نویسد؛ احتمال اینکه مهلت پرداخت دیه شبهه عمد کمتر از یک سال باشد یقین به بطلان این احمال داریم ولو به ملاحظه اینکه دیه قتل عمد خفیف تر از آن می شود، و همچنین احتمال بیشتر از سه سال را نیز یقین بر بطلان او داریم ولو به ملاحظه اینکه قتل خطاء محض شدید تر از آن می شود، پس امر دائر است بین یک الی سه سال، اما ظاهر روایت ابو بصیر تأیید می کند اینکه دیه شبهه عمد در سه سال پرداخت شود

ابی بصیر از امام صادق روایت کرده که امام صادق (ع) فرمود: دیه خطاء، زمانی که کسی اراده قتل را نداشته، صد شتر یا ده هزار درهم یا هزار تا گوسفند است ودیه ی تغلیظ شده ای که شبیهه عمد است ولی عمد نیست، بیشتر از دیه خطاء در سن شترها است. (کلینی، 1310، ج 7، ص 281)

ظاهر این روایت اختصاص دارد بر اینکه دیه شبهه عمد نسبت به خطاء فقط در سن شترها تغلیظ و تشدید می شود نه در غیر آن، پس در نتیجه مهلت پرداخت دیه در قتل خطاء یقیناً سه سال است و در این روایت تشدید شبهه عمد نسبت به خطاء فقط در سن شترها است معلوم می شود که مهلت دیه شبهه عمد نیز سه سال است.

بعد صاحب جواهر شهرت، نفی خلاف ابن زهره و اجماع شیخ طوسی را بر ظاهر روایت ابو بصیر ترجیح می دهد و قول لزوم پرداخت دیه را در مدت دوسال اختیار می کند و می نویسد بنظر من قول تأدیه در دوسال خالی از اشکال است. (نجفی، 1404، ج 43، ص 21)

سید علی حائری طباطبایی در کتاب ریاض المسائل، می نویسد؛ علی رغم اینکه در مسأله روایت صریح نداریم تا حکم مسأله را بیان کند، اما شیخ مفید گفته است دیه قتل شبهه عمد باید در ظرف دوسال تأدیه شود، و جماعت از فقها به تبع شیخ مفید قول ایشان را برگزیده اند و بلکه ظاهر کتاب سرائر اشعار دارد بر ادعایی اجماع در مسأله زیرا تعبیر مرحوم ابن ادریس حلی این است « عندنا تستأدی فی سنتین من

مال القاتل خاصة» تعبیر عندنا اشعار دارد بر وجود اجماع و مثل آن از کتاب مبسوط و همچنین نفی خلاف ابن زهره تمام این‌ها دلالت دارد بر اینکه حکم مسأله همان تأدیه در دو سال است.

علاوه بر آن وجود مقتضی تفاوت بین عمد محض و خطاء محض مبنی بر تناسب دو سال مؤید دیگری بر حکم مسأله است. (حایری، 1418، ج 16، ص 355) و همچنین فقهای دیگری به تبع شیخ مفید قول ایشان را برگزیده‌اند مثل ابن ادریس حلی، (حلی، 1410، ج 3، ص 322) امین الاسلام طبرسی، (طبرسی، ج 2، ص 335) شهید اول در لمعه (عاملی، 1310، ج 10، ص 177) و.... و عمده دلایل آن‌ها عبارت‌اند از شهرت، اجماع و وجود مقتضی به تناسب بین عمد محض و خطاء محض.

و همچنین ماده ۴۸۸ قانون مجازات اسلامی بر همین مبنی تقریر شده است « مهلت پرداخت دیه، از زمان وقوع جنایت به ترتیب زیر است مگر اینکه به نحو دیگری تراضی شده باشد:

الف- در عمد موجب دیه، ظرف یک سال قمری

ب- در شبه عمد، ظرف دو سال قمری

پ- در خطاء محض، ظرف سه سال قمری

۳-۶. لزوم پرداخت دیه در مدت سه سال

این نظریه علی رغم اینکه قائل کمتری دارد و نسبتاً از متأخرین آن را برگزیده‌اند بر خلاف نظریه جمهور فقها، مهلت پرداخت دیه قتل شبه عمد را در سه سال معتقدند و شاید اولین فقیه که این نظریه را انتخاب کرده است مرحوم سید ابوالقاسم خوئی بوده و به تبع ایشان مرحوم فاضل و تعدادی دیگری از فقها این نظریه را انتخاب کرده‌اند.

خوئی در کتاب مبانی تکملة المنهاج می‌نویسد؛ در مسأله سه قول است، یکی قول معروف و مشهور بین فقها مبنی بر اینکه دیه قتل شبه عمد در دو سال پرداخت شود، و قول دوم نظریه ابن حمزه است مبنی بر اینکه جانی اگر موسر و دارا باشد در

ظرف یک سال و الا در ظرف دوسال پرداخت کند و قول آخر این است که دیه شبه عمد در مدت سه سال تأدیه شود.

بعد می نویسد قول اول علی رغم اینکه معروف و مشهور است لکن دلیل بر آن وجود ندارد اما اجماع که از شیخ در کتاب مبسوط حکایت شده تمام نیست، دلیل دیگری آن‌ها وجود مقتضی است مبنی بر اینکه مدت دوسال وسط بین عمد محض در یک سال و خطاء محض در سه سال، پس مناسب است که شبهه عمد در دو سال باشد، استحسان محض است و طائفه امامیه او را حجت نمی دانند. اما قول ابن حمزه فقط ادعای محض است و هیچ گونه دلیل ندارد. در نتیجه قول سوم متین بنظر می رسد بدلیل اطلاق روایت ابی ولاد از امام صادق (ع): دیه قتل خطاء در سه سال پرداخت شود، علاوه بر آن اصل برائت دلیل دیگری بر تأیید قول سوم است. (خویی، 1422، ج، 42، ص، 241)

مرحوم فاضل در کتاب تفصیل الشریعه، به تبع خوئی اقوال در مسأله را مطرح کرده و قول اول و دوم را جواب می دهد اما در تأیید قول سوم می نویسد؛ قول سوم یعنی پرداخت دیه در سه سال مطابق دلیل و روایت ابی ولاد است و چون امام در آن روایت متعرض دیه قتل شبهه عمد نشده و فقط حکم دیه عمد محض و خطاء محض را بیان کرده پس معلوم می شود مراد امام از خطاء اعم از خطاء محض و خطاء شبهه عمد است، زیرا اگر منظور امام از خطاء، فقط خطاء محض باشد لازمه‌ی آن سکوت و عدم بیان امام در مورد دیه شبهه عمد است.

اگر کسی بگوید شاید شبهه عمد در کلام امام ملحق به عمد باشد در پرداخت دیه آن به مدت یک سال، در پاسخ خواهیم گفت؛ اگر چنین احتمالی داده شود و او را ملحق به عمد کند، این احتمال خلاف مشهور است و قائل به آن خیلی کم است پس چنین احتمالی منتفی است. در نتیجه باید در کلام امام شبهه عمد ملحق به خطاء شود بر فرض عدم الحاق و نبون دلیل، مسأله مجرای اصل برائت است و در صورت شک بین دو سال و سه سال اصل این است که قبل از سه سال، پرداخت آن از طرف جانی منتفی است. (لنکرنی، 1418، باب دیات، 31)

باقر ایرانی یکی از علمایی معاصر در کتاب دروس تمهیدیه فی الفقه الاستدلالی

نظر خود را این طوری بیان می‌کند؛ اما اینکه دیه قتل شبه عمد در دو سال باید پرداخت شود بدلیل روایت ابی ولاد، لکن نظر مشهور فقها مبنی بر این است که دیه شبه عمد در مدت دو سال پرداخت شود نه سه سال، ولی چون مطابق قول مشهور دلیل وجود ندارد بجز اجماع که از بعضی فقها حکایت شده نمی‌شود ملتزم به آن شد، بنابر این مناسب است عمل بر طبق اطلاق صحیحه ابی ولاد مبنی بر پرداخت دیه در دو سال باشد، البته اگر اعراض فقها از روایت موجب سقوط روایت از حجیت نشود. (ایروانی، 1427، ج، 3 ص 342)

مرحوم جواد تبریزی نیز از جمله فقهای است که این نظریه را برگزیده و بر اثبات ادعای خویش چنین می‌نگارد؛ قول پرداخت دیه قتل شبه عمد در مدت دو سال از مفید و جمهور فقها بجز وجود مقتضی تفاوت بین عمد و خطاء، دلیل بر آن نیست، و مقتضی اطلاق روایت ابی ولاد از امام صادق (ع) که حضرت علی (ع) فرمود دیه قتل عمد در یک سال و خطاء در سه سال پرداخت شود، خطاء اعم از خطاء محض و خطاء شبیهه به عمد است و به حکم آن، دیه شبه عمد نیز باید در سه سال پرداخت شود. (تبریزی، 1328، باب دیات، 27)

۷-۳. تفصیل بین موسر و معسر

این نظریه اختصاص دارد به این حمزه طوسی و غریب ترین نظریه بین فقها دانسته شده و بعد از ایشان هیچ فقیه این نظریه را انتخاب نکرده، ایشان می‌نویسد؛ دیه قتل شبه عمد، اگر جانی در وسعت باشد و توان پرداخت آن را داشته باشد باید در مدت یکسال تأدیه کند و اگر معسر و تنگ دست باشد تا دو سال باید پرداخت کند. (طوسی 1408، 441)

جالب اینکه ایشان هیچ دلیل بر ادعای خویش بیان نکرده و به صرف ادعا اکتفا کرده است، بنظر نگارنده اگر ایشان تفصیل بین موسر و معسر را در دو سال و سه سال بیان می‌کرد معقول تر بنظر می‌رسید و ممکن بود از این نظریه دفاع کرد بدلیل اینکه دو سال قول مشهور است و این نظریه سه دلیل عمده دارد و از طرف دیگر سه سال نظریه‌ی است که دو تا روایت و اصل برائت او را تأیید می‌کند برای جمع این

دو نظریه تفصیل بین دو سال و سه سال در موسر و معسر تا حدی قابل دفاع بود اگر چه خالی از اشکال نیست ولی از تفصیل بین یک سال و دو سال متین تر و موجه تر بنظر می‌رسد.

۴. ارزیابی دلایل اقوال چهارگانه

۱-۴. نظریه یک سال

چنانچه تبیین شد صاحب این نظریه مرحوم شیخ طوسی در کتاب خلاف است، عمدۀ دلیل ایشان یکی اجماع و دیگری روایات است، خیلی عجیب بنظر می‌رسد، شیخ ادعای اجماع کرده در حالی که هیچ فقیه جز ایشان به این نظریه ملتزم نشده است و حتی خود شیخ در کتب دیگری خویش به خلاف این نظریه فتوی داده است اما روایات که ایشان ادعا کرده تا آنجا که نگارنده تتبع کرده نمی‌شود بآن روایت این نظریه را اثبات کرد.

۲-۴. نظریه دو سال

این نظریه، مشهور و معروف بین فقهای امامیه است، و عمدۀ دلیل این نظریه عبارت است از اجماع و وجود مقتضی تفاوت.

اما اجماع، بنظر می‌رسد اولین کسی که در مسأله ادعای اجماع کرده و دیگران از او تبعیت کرده مرحوم شیخ طوسی در کتاب مبسوط بوده در فقه امامیه اجماع ارزش ذاتی ندارد بلکه اگر اجماع کاشف از قول معصوم باشد حجت است وگرنه اجماع ارزش ذاتی ندارد.

بر مبنی شیخ طوسی که حجیت اجماع را مبتنی بر قاعده لطف می‌داند وجود مخالف اقلیت ضرر ندارد با دو شرط یکی یقین داشته باشد که مخالف امام نیست و دیگر اینکه دلیل قطعی بر نظریه مخالفین نباشد، اما در مسأله قطعاً مخالف وجود دارد زیرا چنانچه بیان شد در مسأله چهار قول مطرح است ولی دلیل قطعی و صریح بر نظریه مخالفین وجود ندارد، بنابر این بعید نیست این اجماع بر کسانی که حجیت اجماع را مبتنی بر قاعده لطف می‌دانند حجت باشد، مگر این که این اجماع، اجماع مدرکی باشد که از حجیت ساقط است.

اما دلیل دوم یعنی وجود مقتضی تفاوت؛ چنانچه قبلاً بیان شد این دلیل قضاوت عقلی محض است یعنی چون مهلت پرداخت در عمد یک سال و در خطاء سه سال است پس انصاف این است که در شبهه عمد دو سال باشد، این دلیل توان اثبات حکم شرعی را ندارد بلکه استحسان محض است که در فقه امامیه ارزش ندارد. نظریه ابن حمزه مبنی بر تفصیل بین موسر و معسر؛ چنانچه تبیین شد این نظریه ادعای محض است و هیچ دلیل اعم از عقلی و نقلی بر مدعی خویش ندارد.

۳-۴. نظریه سه سال

این نظریه را محققان همچون مرحوم خویی در مبانی تکمله المنهاج، مرحوم فاضل در تفصیل الشریعه، محمد باقر ایروانی و عده‌ای دیگری از معاصرین برگزیده‌اند، علی‌رغم اینکه دلایل نظریه‌های دیگر بررسی شد، تنها نظریه که از استحکام و اتقان بیشتری برخوردار است نظریه لزوم پرداخت دیه شبهه عمد در سه سال است. چنانچه بیان شد عمده دلیل این نظریه روایت ابی‌اولاد، روایت ابی‌بصیر و اصل برائت است که به تفصیل هریک پرداخته خواهد شد.

الف- روایت ابی‌ولاد

امام صادق (ع) بنقل از امیر المومنین فرموده است: «تستادی دية الخطأ فی ثلاث سنين و تستادی دية العمد فی سنة». (عاملی، 1409، ج، 20، ص، 205)

امام فرمود دیه خطاء در سه سال و دیه عمد در یک سال تأدیه می‌شود و بطور صریح متعرض دیه شبهه عمد نشده ولی چنانچه مرحوم فاضل لنکرانی استدلال نموده است خطأ در قول امام اعم از خطأ محض و خطاء شبهه عمد است، و الا لازم می‌آید امام در مورد قتل شبهه عمد سکوت کرده باشد اگر کسی احتمال دهد که شبهه عمد در قول امام ملحق به عمد است در پاسخ خواهیم گفت این مبنی خلاف اجماع است (لنکرانی، 1418، باب دیات، 32) علاوه بر آن در موارد دیگری شاهد داریم که امام تعبیر به خطاء کرده ولی منظور خطاء شبهه عمد بوده.

روایت ابی‌العباس از امام صادق: به امام عرض کردم کسی را با چیزی که مشابه آن موجب قتل نمی‌شود هدف قرار دادم امام فرمود «هذا خطأ» سپس سنگریزه‌ای

کوچک برداشتم و انداختم عرض کردم مورد هدفم گوسفندی بود ولی به مرد اصابت کرد امام فرمود « هذا خطأ الذی لاشک فیہ » و عمد آن است که با وسیله‌ای که مشابه آن موجب قتل می‌شود هدف قرار دهد^۱. (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۷، ص ۲۸۰)

چنانچه مشاهده می‌شود امام در این روایت قتل خطاء را در مقابل قتل عمد قرار داده است و در فقره اول آله‌ای که موجب قتل نمی‌شود ولی قصد قتل داشته امام فرموده این خطاء است و در مورد که نه قصد بوده و نه آله، موجب قتل بوده امام فرمود این خطاء است که شک در آن نیست یعنی خطاء محض ولی فقره اول معلوم است که خطاء محض نیست چنانچه در معیار قتل ملاحظه شد، بلکه شبه عمد است بنابر این عجیب نیست که در موارد از شبه عمد تعبیر به خطاء شده است.

ب- روایت ابی بصیر

ابی بصیر از امام صادق روایت کرده امام صادق (ع) فرمود: دیه خطاء، زمانی که کسی اراده قتل را نداشته، صد شتر یا ده هزار درهم یا هزار تا گوسفند است و دیه‌ی تغلیظ شده‌ای که شبیه عمد است ولی عمد نیست، شدیدتر از دیه خطاء در سن شترها است. (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۷، ص ۲۸۱)

همان طور که ملاحظه می‌شود؛ این روایت نیز دلالت دارد بر اینکه دیه شبه عمد باید در سه سال پرداخت شود زیرا امام فرموده دیه که شبیه عمد است نسبت به دیه خطاء فقط در سن شترها غلظت دارد اگر تأدیه آن در مدت کمتر از سه سال بود باید امام بیان می‌کرد بدلیل اینکه تفاوت پرداخت یک سال و یا بیشتر نسبت به جانی کلفت است چنانچه تفاوت در سن شتر کلفت آور است اگر این تفاوت محرز بود امام نسبت به آن سکوت نمی‌کرد.

ج- اصل برائت

دلیل سوم که می‌توان در این نظریه اقامه نمود اصل برائت است زیرا شک در تکلیف است که آیا جانی باید دیه را در مدت دو سال تأدیه کند یا در سه سال و چون

۱- « قلت له أرمی الرجل بالشیء الذی لا یقتل مثله قال هذا خطاء ثم اخذ حصاةً صغيرةً فرمى بها قلت أرمی بها الشاة فأصاب رجلًا قال هذا خطاء الذی لا شک فیہ و العمد الذی یضرب بالشیء الذی یقتل بمثله »

دو سال نسبت به سه سال کلفت است و دلیل بر احراز دو سال نداریم مجرای اصل برائت است، چنانچه مرحوم خوئی نوشته است اگر از اطلاق روایت ابی ولاد چشم پوشی کنیم اصل برائت در مدت کمتر از سه سال جاری می شود. (خوئی، 1422، ج، 42 ص، 241)

۵. نتیجه

درفقه و قوانین مجازات اسلامی، قتل را به سه دسته تقسیم نموده اند که عبارت اند از عمد، شبه عمد و خطاء، در این پژوهش مهلت پرداخت دیه در اقسام سه گانه قتل بررسی شد با توجه به دلایل و روایات موجود، در قتل عمد و خطاء محض مهلت پرداخت دیه، یک سال و سه سال به ترتیب تعیین شده است، بحث نیست، اما در قتل شبهه عمد علی رغم نبودن روایت صریح، مسأله مورد اختلاف شدید واقع شده و با توجه به اقوال موجود در مسأله مبنی بر پرداخت دیه در مدت یکسال، دو سال، سه سال و تفصیل بین موسر و معسر، نظریه یک سال و تفصیل بخاطر فقدان دلیل قابل توجه واقع نشده اما نظریه دوسال علی رغم اینکه منتخب مشهور و معروف فقها بوده تنها دلیل آن اجماع و وجود مقتضی تفاوت تبیین شده است اما اجماع اولاً بخاطر عدم ثبوت آن و ثانیاً بدلیل کاشف نبودن قول معصوم قابل استناد نیست و وجود مقتضی تفاوت نیز استحسان محض بوده و توان اثبات حکم شرعی را ندارد تنها نظریه که قابل دفاع بوده و موجه بنظر می رسد نظریه سه سال است بخاطر همسو بودن با اطلاق روایت ابی ولاد و ابی بصیر و همچنین اصل برائت کمتر از سه سال، با توجه به نتیجه ی این بحث پیش نهاد می شود ماده 488 قانون مجازات اسلامی مبنی بر لزوم پرداخت دیه در دوسال اصلاح شود.

۶. فهرست منابع

۱. ابن براج، قاضی، عبدالعزیز (۱۴۰۶) المهدب، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، قم.
۲. ابن زهره، حمزه بن علی (۱۴۱۷) غنیه النزوع الی علمی الاصول والفروع، مؤسسه

- امام صادق، اول، قم
۳. ایروانی، باقر (۱۴۲۷) دروس التمهیدیه فی الفقه الاستدلالی، انتشارات اسلامی، قم
۴. تبریزی، جواد بن علی (۱۴۲۸) تنقیح مبانی الاحکام، کتاب دیات، دار الصدیقه الشہیدہ، قم
۵. حائری، سیدعلی بن محمد طباطبایی (۱۴۱۸) ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلایل، مؤسسه آل البيت، قم.
۶. حلّی، ابن ادريس، محمد منصور (۱۴۱۰) السرائر الحاوی لتحرير الفتاوی، دفتر انتشارات، قم
۷. حلّی، جمال الدین، احمد بن محمد (۱۴۰۷) مهذب البارع فی شرح المختصر النافع، دفتر انتشارات اسلامی، قم
۸. حلّی، علامه، حسن بن یوسف (۱۴۱۳) قواعد الاحکام فی معرفه الحلال والحرام، دفتر انتشارات اسلامی، قم
۹. خمینی، روح الله (۱۴۰۹) تحریر الوسیله، مؤسسه مطبوعات دار العلم، اول، قم
۱۰. خوی، موسوی، سید ابوالقاسم (۱۴۲۲) مبانی تکملة المنهاج، مؤسسه آثار الامام الخوی، قم.
۱۱. سبزواری، عبد الاعلی (۱۴۱۳) مهذب الاحکام فی بیان الحلال والحرام، مؤسسه المنار، قم
۱۲. طبرسی، امین الاسلام، فضل بن حسن (۱۳۱۰) المؤتلف من المختلف، مجمع البحوث الاسلامیه، مشهد.
۱۳. طوسی، ابوجعفر، محمد بن حسن (۱۴۰۷) الخلاف، دفتر انتشارات اسلامی، قم
۱۴. طوسی، محمد بن علی بن حمزه (۱۴۰۸) الوسیله الی نیل الفضیله، انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم
۱۵. عاملی، حر، محمد حسن (۱۴۰۹) وسائل الشیعه، مؤسسه آل البيت، قم

۱۶. عاملی، زین الدین (۱۴۱۰) الروضة البهية في شرح المعية الدمشقيه - المحشى
 كلانتر - كتاب فروشى داوری، قم
۱۷. عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴) وسائل الشيعه، مؤسسه آل البيت لإحياء التراث،
 قم
۱۸. كلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷) الكافي، دار الكتب الاسلاميه،
 تهران
۱۹. لنكرانی، موحدی، محمد فاضل (۱۴۱۸) تفصیل الشریعة، مركز ائمه اطهار،
 قم
۲۰. مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳) المقنعه، كنگره هزاره شیخ مفید، قم
۲۱. نجفی، محمد حسین (۱۴۰۴) جواهر الكلام فی شرح شرائع الاسلام، بیروت،
 دار احیاء التراث العربی

